

Fornleifaskráning

vegna deiliskipulags
í landi Nýjabæjar

Edda Linn Rise,
Margrét Hrönn Hallmundsdóttir
og Guðný Zoëga

Apríl 2005

2005/1

Efnisyfirlit

Inngangur	3
Tilgangur fornleifaskráningar	3
Fornleifaskráning og aðferðir	4
Aðferð við skráningu	4
Saga jarðanna og fornleifar	7
Fornleifaskrá	8
Fornleifar í landi Nýjabæjar	13
Fjöldi minja á deiliskipulagssvæðinu	13
Niðurlag	13
Heimildaskrá	14

Inngangur

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags í landi Nýjabæjar í Sandvíkurhreppi, var unnin í mars og apríl 2005 fyrir Heródes ehf að ósk Skipulags- og byggingardeildar sveitarfélagsins Árborgar. Svæðið er um 10 hektarar og er gert ráð fyrir þremur nýjum íbúðarhúsum á því auk þess sem nýta á þau hús sem fyrir eru.

Svæðið var skráð á vettvangi sumarið 2004 og voru allar minjar innan þess skráðar. Viðtal var þá tekið við Óla A. Haraldsson fyrrverandi bónda á Nýjabæ varðandi minjar svæðisins og var hans hjálp ómetanleg. Uppmælingar á tóftum voru unnar af Verkfræðistofu Suðurlands ehf í apríl 2005.

Skráninguna önnuðust fornleifafræðinemar úr Háskóla Íslands þær Margrét Hrönn Hallmundsdóttir og Edda Linn Rise fyrir hönd Byggðasafns Árnesinga, undir stjórn Guðnýjar Zoëga fornleifafræðings Byggðasafns Skagfirðinga.

Tilgangur fornleifaskráninga

Í Þjóðminjalögum nr. 107/2001 er kveðið á um að stuðla beri að verndun menningar-sögulegra minja í eigin umhverfi og tryggja að íslenskum menningararfi verði skilað óspilltum til komandi kynslóða, að auðvelda eigi aðgang að þeim, kynna þær þjóðinni og greiða fyrir rannsóknnum. Í 9. grein laganna eru fornleifar skilgreindar sem:

[...] hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum;
- haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið.
- skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast fornleifar, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar [...].

Samkvæmt lögnum eru allar fornleifar friðhelgar og verndaðar gegn hvers kyns raski. Í 10. grein laganna segir að fornleifum megi enginn „spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja nema leyfi Fornleifaverndar ríkisins komi til.“ Þetta á við um allar fornleifar, óháð sérstakri friðlýsingu. Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Fornleifavernd ríkisins. Komi fornleifar í ljós

við jarðrask skal fresta vinnu á staðnum uns ákvörðun Fornleifaverndar liggur fyrir um hvort og með hvaða skilyrðum framkvæmdir megi halda áfram (sjá 14. gr.).

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausu. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum.

En það er ekki síður hagr þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar, sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi, en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar. Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmuni fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Fornleifaskráning og aðferðir

Áður en vettvangskonun fór fram voru helstu heimildir kannaðar svo sem jarðabækur, örnefnaskrá, túnakort og fornrit til að leita að vísbendingum um fornleifar á svæðinu. Þessar upplýsingar eru allar skráðar í gagnagrunninn, Sarp sem sérstaklega er hannaður fyrir fornleifaskráningu.

Í fornleifaskrá Sarps eru fornleifarnar flokkaðar eftir jörðum og miðað bæði við opinbera fasteignaskrá og jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847

Með jörðinni fylgir skrá með umfjöllun um hvern minjastað og ljósmyndir eða teikningar eftir því sem við á. Minjar eru færðar inn á skipulagskort frá Verkfræðistofu Suðurlands. Kort og loftmyndir eru birtar hér með góðfúslegu leyfi Verkfræðistofunnar og Sveitarfélagsins.

Aðferð við skráningu

Í inngangi með skránum er sögulegt yfirlit þar sem gerð er grein fyrir takmörkum jarðanna, breytingum, atburðum og öðrum þáttum sem geta varpað ljósi á sögu byggðar og búskapar á staðnum.

Að öðru leyti er skráin byggð upp með þeim hætti sem að neðan greinir.

Jarðanúmer

Jarðirnar eru auðkenndar með heiti jarðarinnar og tveimur númerum; í fyrsta lagi landsnúmeri sem Fasteignamat ríkisins hefur úthlutað, t.d. Nýibær - 166202, og í öðru

lagi númeri jarðarinnar samkvæmt Jarðatali Johnsens, 214 í nefndu tilviki. Þar að auki er fornleifunum gefið raðnúmer innan hverrar jarðar; bæjarstæði Nýjabæjar væri nr. 1 og þar af leiðandi auðkennt með eftirfarandi hætti: Nýibær 166202-214-1. Sé jörð með landsnúmer en ekki númer í Jarðatali Johnsens flokkast allar fornleifar á jörðinni undir landsnúmer jarðarinnar og númer þeirrar jarðar er fornleifarnar tilheyrðu við ritun jarðatalsins.

Tegund, hlutverk og heiti

Í fáum orðum er tegund og hlutverki minja lýst, þ.e. hvort um sé að ræða tóftir bæja eða útihúsa, höfn, byrgi, túngarð og þar fram eftir götunum.

Stundum sér fornra minja ekki stað í landslaginu, þótt þeirra sé getið í heimildum, og kunna margar ástæður að vera fyrir því. Kemur þá fram í fornleifaskránni að „heimild” sé til um t.a.m. útihús. Er leitast við að hafa fornleifaskrána eins nákvæma og kostur er, því að leifar fornminja kunna að leynast í jörðu þótt ekki sé unnt að sjá þær með berum augum á yfirborðinu.

Hafi fornminjarnar sérnafn, t.d. Halldórsvarða, er það sérstaklega skráð, en þegar engu slíku er til að dreifa kemur fyrir að hlutverki þeirra sé lýst þar sem heitið stæði annars, t.d. fjós eða hlaða.

Lega

Nákvæm staðsetning er skráð. Tekin voru GPS hnit á vettvangi og þau færð í skrána. Staðsetning minjanna er einnig færð inn á meðfylgjandi kort frá Verkfræðistofu Suðurlands. Hnitin sem gefin eru upp eru í landskerfinu ISN93.

Staðhættir og lýsing

Í kafla um staðhætti og lýsingu er greint frá afstöðu skráðra minja í landslaginu, þeim lýst, bæði formi, umfangi og ástandi, og aðrar athugasemdir gerðar þegar þörf krefur, t.d. vitnað í heimildir.

Hættumat

Leitast er við að leggja mat á þá hættu sem að fornleifunum kann að steðja, bæði af völdum náttúru og manna. Þetta er gert til þess að unnt sé að grípa til viðeigandi ráðstafana liggi minjar undir skemmdum eða geti orðið fyrir raski. Hætta vegna ábúðar þýðir að framkvæmdir eða álag kunni að raska fornminjum. Hætta vegna veðrunar þýðir að fornleifar séu smám saman að mást í burtu fyrir áhrif lofts eða vatns. Hætta vegna landbrots þýðir að fornleifar geti glatast af völdum vatns eða uppblásturs.

Ekki er lagt mat á hættuna þegar einungis er til heimild um fornleifar en þær ekki fundist við vettvangsskráninguna. Við skipulag framkvæmda er engu að síður nauðsynlegt að taka tillit til þessara heimilda, því að fornleifar geta, sem fyrr segir, leynst undir sverðinum.

Heimildir

Vísað er í helstu ritheimildir um sérhverja hinna skráðu fornleifa. Hér eru einnig skráðar þær heimildir sem stuðst er við í fyrri kafla um staðhætti og lýsingu, en ekki neðanmáls eins og þó er gert í öðrum texta þessarar skýrslu. Ræðst það af því að fornleifaskráningin á helst að geta staðið ein og óstudd af öðru efni skýrslunnar.

Heimildamenn

Heimildamaður við skráninguna fyrir Nýjabæ var Óli A. Haraldsson fyrrum bóndi á jörðinni. Hann hóf þar búskap árið 1960 og var bóndi í um 40 ár.

Saga jarðanna og fornleifar

Í kaflanum um sögu jarðanna og fornleifar er stiklað á stóru um sögu hverrar jarðar. Þar er auk þess að finna hina eiginlegu fornleifaskrá.

Saga jarðarinnar og fornleifar

Nýibær - 166202-214

Saga

Nýibær virðist hafa byggst fyrst um miðja 17. öld samkvæmt Jarðabókinni, „Nýebær, önnur hjáleiga [Smjördala], byggð í heimatúninu fyrir meir en 60 árum (JÁM II:114)“. Í Sunnlenskum byggðum segir „Óslitin byggð hefur verið í Nýjabæ svo langt aftur sem skjöl ná (SB II:336)“. Jörðin hefur líklega alltaf verið hjáleiga frá Smjördölum, en hún var það árið 1709 þegar Jarðabókin var skráð (JÁM II:114), árið 1847 þegar Jarðatal Johnsens var skráð (JJ:62) og 1841 þegar Sýslu- og sóknalýsingar voru skráðar (SSÁ:72). Þó er jörðin ekki skráð sem slík í Manntölunum 1801 og 1816.

Nýibær hefur hvorki verið stór jörð né þar verið mannmargt. Árið 1801 bjuggu þar hjón ásamt syni sínum og þjónustustúlku en árið 1816 bjuggu þar hjón ásamt þremur börnum sínum og niðursetningi (Manntal 1801:232, Manntal 1816:314).

„Landskuld 1 álnir þetta ár, áður 1x álnir. Betalast í landaurum hjer heima. Leigukúgildi ii. Leigur í smjöri til Skúmstaða. Kvaðir öngvar í næstu 17 ár, áður var mannslán, hestlán og dagsláttur (JÁM II:114)“. Um 138 árum síðar þegar Jarðatal á Íslandi var skráð var landskuld Nýjabæjar 0,50 og kúgildin 4 (JJ:62).

Nýibær átti kirkjusókn að Laugardælum árið 1841 (SSÁ:72).

Býlið er enn í byggð.

Náttúrufar og jarðabætur

Nýibær var tæplega 1/6 hluti Smjördalatorfunnar en var minni áður fyrr. Eftir Stórubólu fengu landeigendur Nýjabæjar að nýta land hjáleigunnar Hóls í Smjördalatúninu og hefur stærð Nýjabæjar ekki breyst að ráði síðan (Ö-Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir,1). Samkvæmt túnakorti sem líklega var teiknað árið 1917, var túnið á Nýjabæ 2,3 ha og þar af 3/4 slétt. Matjurtagarðar voru 1016 m². Á túnakorti má sömuleiðis sjá hlöðu, bæ og eitt útihús (Túnakort). Á heimasíðu Fasteignamats ríkisins eru byggingar á landi Nýjabæjar skráðar ásamt byggingarári og samkvæmt því eru þau hús sem sjást á túnakorti öll horfin. Elsta hús Nýjabæjar er geymsla byggð árið 1938 en í dag standa á jörðinni 11 hús (fmr.is). Árið 1977 var tún Nýjabæjar 10 ha og hafði því stækkað um 7,7 ha. (SB II:336). Þegar Fasteignabókin 1932 var rituð var tún Nýjabæjar 3 ha. og matjurtagarðar 1120m² (Fasteignabók 1932:13). Forn hundraðatala Nýjabæjar er ekki til skráð en ný hundraðatala, árið 1848, er 6,15 (Ný jarðabók:31). Kostir og ókostir jarðarinnar eru þeir sömu og á Smjördölum árið 1709 (JÁM II:114). „Jörðin hefur að hluta samhangandi tún við Smjördali og er þar grýtt undir en gott til ræktunar. Nýibær á einnig land í nokkrum spildum neðan Votmúlavegar og meðfram Gaulverjabæjarvegi. Það er áveituland og liggur í Breiðumýri (SB II:336)“.

Heimildaskrá

Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843. 1979. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Sögufélag, Reykjavík.

Árni Magnússon og Páll Vídalín. 1981. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. II. bindi. Gefin út af Hinu íslenska fræðafjelagi í Kaupmannahöfn.

fmr.is

[Höfund vantar]. Fasteignabók. 1932. Ríkisprentsmiðjan Gutenberg, Reykjavík.

J. Johnsen. 1847. Jarðatal á Íslandi. Gefið út af J. Johnsen, Kaupmannahöfn.

Ný jarðabók fyrir Ísland. [Ártal vantar]. Samin eptir tilskipun 27. maímánaðar 1848 og allramildilegast staðfest með tilskipun 1. aprílmánaðar 1861. Prentað í J. H. Schultz's prentsmiðju, Kaupmannahöfn.

Manntal á Íslandi 1801. Suðuramt. 1978. Ættfræðifélagið gaf út, Reykjavík.

Manntal á Íslandi 1816. I. hefti. 1947-1974. Prentað að tilhlutan Ættfræðifélagsins með styrk úr Ríkissjóði, Akureyri

Páll Lýðsson. 1962. Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir. Sandvíkurhreppur, Árnessýsla. Örnefnastofnun.

Sunnlenskar byggðir. Flóinn. II. bindi. Ritnefnd: Oddgeir Guðjónsson, Jón Guðmundsson og Júlíus Jónsson. Páll Lýðsson bjó til prentunar. Búnaðarsamband Suðurlands. [án útgáfust.]

Túnakort [1917]. Nýibær. Sandvíkurhreppur, Árnessýsla. Þjóðskjalasafn Íslands.

Nýibær - fornleifaskrá

Nýibær 166202 214 - 1

Hlutverk: Bæjarhóll, Bústaður

Tegund: Heimild

Staðsetning: X: 403860 Y: 380731

Horfin: Já

Heimildamaður: Óli Andri Haraldsson (1901332229)

Staðhættir

Norður af gamla íbúðarhúsinu og austur af því nýja, standa snyrtileg svínahús, þar undir stóð gamli bærinn samkvæmt túnakorti og heimildarmanni (Óla A. Haraldssyni) sem á bænum bjó.

Lýsing

Engar minjar eru nú sjáanlegar því allt er horfið undir hús.

Heimildaskrá

Túnakort [1917]. Nýibær. Sandvíkurhreppur, Árnessýsla. Þjóðskjalasafn Íslands.

Nýibær 166202 214 - 2

Hlutverk: Hlaða

Tegund: Heimild

Staðsetning: X: 403860 Y: 380731

Horfin: Já

Heimildamaður: Óli Andri Haraldsson (1901332229)

Staðhættir

Norður af gamla íbúðarhúsinu og austur af því nýja, standa snyrtileg svínahús, þar undir stóð gamli bærinn ásamt áfastri hlöðu samkvæmt túnakorti og heimildarmanni (Óla A. Haraldssyni) sem á bænum bjó.

Lýsing

Engar minjar eru nú sjáanlegar því allt er horfið undir hús

Heimildaskrá

Túnakort [1917]. Nýibær. Sandvíkurhreppur, Árnessýsla. Þjóðskjalasafn Íslands.

Nýibær 166202 214 - 3

Sérheiti: Halldórsvarða

Hlutverk: Varða

Tegund: Heimild

Horfin: Já

Heimildamaður: Óli Andri Haraldsson (1901332229)

Staðhættir

„Nýibær á land austast á mýrinni. Þar austur við Markaskurð neðanverðan var eitt örnefni, Halldórsvarða. Hún er nú komin í skurðinn milli Smjördala og Sölvholts.“, segir í Örnefnaskrá.

Lýsing

Halldórsvarða gæti hafa staðið þar sem nú er skurður við Gaulverjabæjarveg, en mörkin eru ekki rétt í dag að sögn Óla A. Haraldssonar fyrrverandi ábúanda í Nýjabæ. Keldan á milli Dísastaða, Smjördala og Nýjabæjar voru einu mörkin sem menn gegndu forðum. Vegurinn er ýmist í landi Smjördala eða Sölvholts í dag. Ekki er því alveg ljóst hvar varðan var, en örnefnaskráin segir að hún sé horfin í skurðinn milli Smjördala og Sölvholts.

Heimildaskrá

Páll Lýðsson. 1962. Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir. Sandvíkurhreppur, Árnessýsla. Örnefnastofnun.

Nýibær 166202 214 - 4

Sérheiti: Heródes

Hlutverk: Fjárhús

Tegund: Heimild

Ástand: Ómetið

Horfin: Já

Heimildamaður: Óli Andri Haraldsson (1901332229)

Staðhættir

„Vestan heimreiðar tekur við Nýjabæjartún en ofarlega við heimreiðina að Smjördölum stendur allhár steinn Nýjabæjarmegin. Nefnist hann Heródes ... Við hlið Heródesar stóð að sjálfsögðu kollega hans eða keppinautur Pílatus ... en nú er hann horfinn sjónum fyrir nokkru. Var hann fyrst rifinn að hluta af Brunna-Brynka (Brynjólfi Ólafssyni á Diðriksstöðum) sem vann þá við að byggja fjárhústóft í Nýjabæ,“ segir í Örnefnaskrá.

Lýsing

Ekki er unnt að gera sér grein fyrir hvar þetta tiltekna fjárhús stóð enda í svæðisskrá engin lýsing á staðsetningu eða stærð. Í hólnum sem er rétt hjá þar sem Pílatús stóð vissi Óli A. Haraldsson að væru hleðslur. Aðrir telja þó að það sé bæjarhóll bæjarins Hóls sem var hjáleiga frá Smjördölum og hefur númerið [ÁR-212: 003].

Heimildaskrá

Páll Lýðsson. 1962. Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir. Sandvíkurhreppur, Árnessýsla. Örnefnastofnun.

Nýibær 166202 214 - 5

Hlutverk: Útihús

Tegund: Tóft

Staðsetning: X: 404651 Y: 380287

Hleðsluhæð: 1 m

Lengd: 9,5 m

Breidd: 2,5 m

Ástand: Sæmilegt

Hættumat: Lítil hætta

Hættuorsök: Ábúð

Heimildamaður: Grétar Sigurjónsson (1008685719)

Staðhættir

Mjó, löng túnskák sem í dag tilheyrir Nýjabæ er vestur af túni Smjördala mitt á milli Glóru og Ljónsstaða. Stór djúpur skurður skilur að Smjördala- og Nýjabæjartúnið og annar minni er um 20-30 m frá tóftinni, en hann er um 20 m frá þeim stóra.

Lýsing

Tóftin er í löng og skiptist í 2 hólf, annað hólfíð er örlítið minna. Hleðslur standa vel og eru mikið grónar á túni í órækt. Hleðslur rúmlega 1 m á hæð þar sem þær eru hæstar. Að innan er tóftin 5 1/2 m og 4 m og er því samtals 9 1/2 m á lengd. Útihúsin snúa N-S.

Nýibær 166202 214 - 6

Hlutverk: Rétt

Tegund: Tóft

Staðsetning: X: 404663 Y: 380330

Lengd: 8 m

Breidd: 4 m

Ástand: Sæmilegt

Hættumat: Lítil hætta

Hættuorsök: Ábúð

Heimildamaður: Grétar Sigurjónsson (1008685719)

Staðhættir

Réttartóft er 20 m frá skurðinum sem skilur að Smjördala- og Nýjabæjartún, ekki langt frá útihúsunum á Nýjabæjartúni [166202-214-5]. Í norðvestur eru Smjördalir og til vesturs eru Ljónsstaðir.

Lýsing

Réttin er hringlaga en örlítið í löng, ekki langt frá í suður frá réttinni eru óglöggar leifar sem gætu hugsanlega verið tóftir. Réttin er u.þ.b. 8 x 4 m að innanmáli.

Nýibær 166202 214 - 7

Hlutverk: Rétt

Tegund: Tóft

Staðsetning: X: 403792 Y: 380966

Hleðsluhæð: 40 cm

Lengd: 11 m

Breidd: 6 m

Ástand: Sæmilegt

Hættumat: Mikil hætta

Hættuorsök: Ábúð

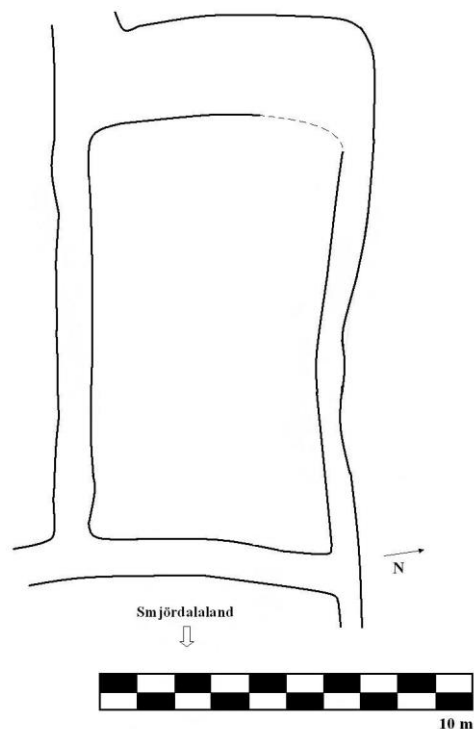
Heimildamaður: Óli Andri Haraldsson
(1901332229)

Staðhættir

Við enda heimatúns í Nýjabæ í norðaustri, er hlaðinn garður sem er framhald af garðinum í Smjördölum. Við mörkin milli Smjördala og Nýjabæjar er aðhald eða rétt við garðinn.

Lýsing

Réttin (aðhaldið) er grjóthlaðin og ílöng, um 11 m á lengd að innanmáli og um 6 m breið. Hleðslan stendur enn vel og er hæð hennar u.þ.b. 40 cm. Steinarnir eru aðeins mosavaxnir en engin annar gróður er á hleðslunni.

Nýibær 166202 214 - 8

Hlutverk: Útihús

Tegund: Tóftaþyrping

Staðsetning: X: 403578 Y: 380720

Hleðsluhæð: 1 m

Ástand: Sæmilegt

Hættumat: Lítil hætta

Hættuorsök: Ábúð

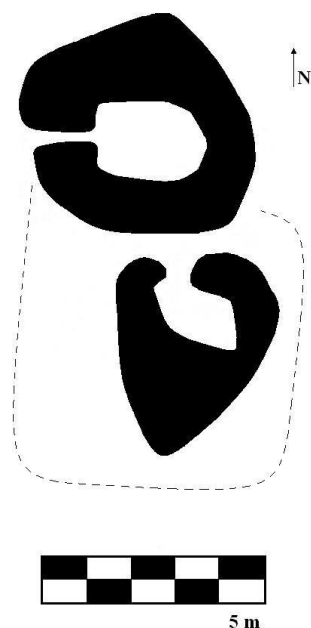
Heimildamaður: Óli Andri Haraldsson (1901332229)

Staðhættir

Tvær tóftir eru um 150 m í norðvestur frá nýja íbúðarhúsinu við Nýjabæ og 60 m frá girðingu vestanmegin við íbúðarhúsið.

Lýsing

Tóftirnar liggja fast saman en eru þó ekki samfastar. Nyrðri tóftin er að innanmáli 2 1/2 x 2 m og standa hleðslur vel eða um 1 m þar sem þær eru hæstar. Inngangurinn er í vestur. Minni tóftin er suður af hinni og er enn minni eða um 1 1/2 x 1 1/2 m að innanmáli og virðist inngangurinn vera til norðurs. Tóftin er gróin en sést vel í hleðslur innan í tóftinni. Líklega hefur þetta verið lítið útihús af einhverju tagi. Tóftin snýr SA-V.

Nýibær 166202 214 - 9

Hlutverk: Mógröf

Tegund: Náma

Staðsetning: X: 403585 Y: 380729

Ástand: Slæmt

Hættumat: Mikil hætta

Hættuorsök: Ábúð

Staðhættir

Um 10m frá útihúsinu [166202-214-8] um 120 m norðvestur af íbúðarhúsinu (nýja) eru greinilegar mógrafir.

Lýsing

Mikil dæld er í landinu þar sem grafirnar eru og töluvert annar gróður þar sem mórinn hefur verið tekinn. Ummál grafarinnar er um það bil 210 m.

Nýibær 166202 214 - 10

Hlutverk: Túngarður

Tegund: Garðlag

Staðsetning: X: 403686 Y: 380990

Ástand: Sæmilegt

Hættumat: Mikil hætta

Hættuorsök: Ábúð

Staðhættir

Við norðurenda heimatúns á Nýjabæ er hlaðinn garður sem liggur frá austri til vesturs, út frá Smjördölum og heldur þaðan áfram gegn um land Nýjabæjar. Garðurinn er hlaðinn úr mosavöxnu hraungrýti og er ekki sokkinn í gróður. Hann heldur áfram til vesturs framhjá girðingunni sem liggur í S-N og skilur að heimatúnið og önnur tún, og þverar annan grjóttgarð vestan við norðvestur enda heimatúns. Þar sem garðarnir mætast liggur garðurinn annarsvegar í áttina að Disarstöðum í norður og áfram á jörð Nýjabæjar í vestur. Þessi garður liggur mjög víða á Smjörðalatorfunni.

Saga Hóls

Hóll var ein af fimm hjáleigum Smjördala og samkvæmt *Jarðabókinni* var hún byggð í kringum árið 1690, sömuleiðis segir þar að bygðin þar hafi varað þar til fyrir tveimur árum en það merkir að Hóll hafði lagst í eyði árið 1707 (JÁM II: 114-15). Hóll lagðist í eyði eftir Stórubólu og fór aldrei aftur í byggð þó segir í *Jarðabókinni*: „Aftur má hjer byggja, ef fólk til fengist, en þó er það heima jörðunni til rýrðar (JÁM II:115). Hjáleigan Hóll stóð „... mitt á milli Smjördala og Nýjabæjar á hól einum þar sem nú er háspennuskiptistöð milli bæjanna" (Ö-Smjörðalir, Nýibær og Ljónsstaðir,1).

Smjörðalir 166203 212 - 3

Sérheiti: Hóll

Hlutverk: Bæjarhóll, Bústaður

Tegund: Bæjarhóll

Staðsetning: X: 403909 Y: 380751

Ástand: Sæmilegt

Hættumat: Mikil hætta

Hættuorsök: Ábúð, Hestar

Staðhættir

„...stóð mitt á milli Smjördala og Nýjabæjar á hól einum þar sem nú er háspennuskiptistöð milli bæjanna“ (SB II, 334). Bæjarhóll þessi er um 50 m til vesturs við Smjördali, mitt á milli Smjördala og Nýjabæjar. Á Suðurhluta hólins er spennustöð. Túnið sem hóllinn er á hefur verið sléttað og er slegið.

Lýsing

Ekkert sést á hólnum. Í þessum hól sá Óli Andri Haraldsson fv. bóndi í Nýjabæ hleðslur þegar hann urðaði þar hesta.

Heimildaskrá

Sunnlenskar byggðir. Flóinn. II. bindi. Ritnefnd: Oddgeir Guðjónsson, Jón Guðmundsson og Júlíus Jónsson. Búnaðarsamband Suðurlands. [án útgáfust.]

Niðurstöður – samantekt

Fornleifar í landi Nýjabæjar

Við skráninguna var að stuðst við svæðisskráningu fornleifa á landi Nýjabæjar sem gerð var af Fornleifastofnun Íslands.

Fjöldi minja á deiliskipulagssvæðinu

Jörð	Fjöldi minja	Minjar skráðar á vettvangi	Horfnar minjar
Nýibær	8	7	2

Í landi Nýjabæjar eru 11 fornleifar. Átta þeirra eru innan deiliskipulagssvæðis. Af þeim minjum sem voru innan svæðisins voru 6 fornleifar enn greinilegar á yfirborði en tvær fundust ekki, önnur horfin en staðsetning hinnar óviss. Þrjár minjanna sem skráðar voru eru ekki innan deiliskipulagsreits og eru það minjar nr. 166202-214-3, 166202-214-5 og 166202-214-6.

Niðurlag

Elstu minjarnar á deiliskipulagssvæðinu er líklega bæjarhóll Hóls en víst er að býlið var í byggð á síðari hluta 17. aldar en komið í eyði í upphafi þeirrar 18. Nú þegar hefur spennistöð verið reist á hluta hólins og kunna minjar að hafa horfið við það. Hinsvegar má vænta þess að minjar leynist undir yfirborði þar sem að hóllinn er vel greinanlegur í landinu.

Nýibær hefur líklega byggst um miðja 17. öld. Allar menjar um bæjarhól eða bæjarstæði Nýjabæjar eru nú horfnar og óvíst hvort enn má finna þar merki um búsetu.

Aldur mógrafanna er óviss og um aldur réttarinnar og útihúsanna verður ekki fullyrt en miðað við útlit þeirra má reikna með að þær tilheyri búskap á svæðinu á tímabilinu frá 18. öld fram í byrjun þeirrar 20. Því má reikna með að allar minjarnar sem skráðar voru innan svæðisins teljist til fornleifa samkvæmt skilgreiningu Þjóðminjalaga (Þjml nr. 107/2001, 9gr).

Öllum minjum á Deiliskipulagssvæðinu stafar hættu af fyrirhuguðum framkvæmdum, og búsetu í kring. Svæðið hefur þegar verið skipulagt en við skipulagið var ekki tekið tillit til fornleifaskráningar sem gerð var árið 2004. *Skráning fornleifa er mikilvægur þáttur í öllu skipulagi, hvort sem þar er um að ræða verklegar framkvæmdir eða skipulag landssvæða til ræktunar.*

Nokkrar minjar hafa horfið við túnrækt og aðrar verklegar framkvæmdir á síðastliðnum áratugum. Hins vegar ber að gæta að því að minjar geta einnig leynst undir yfirborðinu þótt þeirra sjái ekki stað ofanjarðar. Það er því mikilvægt að fara að öllu með gát þegar ráðist er í framkvæmdir sem kunna að raska fornleifum. Slíkar framkvæmdir ber að tilkynna Fornleifavernd ríkisins sem veitir ráðgjöf og sér, ef þurfa þykir, um eftirlit með framkvæmdunum. Þar sem fornleifar koma óvænt í ljós við framkvæmdir ber að stöðva framkvæmdirnar og tilkynna fundinn til Fornleifaverndar.

Heimildaskrá

Árnessýsla. *Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843*. 1979. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Sögufélag, Reykjavík.

Árni Magnússon og Páll Vídalín. 1981. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. II. bindi. Gefin út af Hinu íslenska fræðafjelagi í Kaupmannahöfn.

fmr.is

[Höfund vantar]. *Fasteignabók*. 1932. Ríkisprentsmiðjan Gutenberg, Reykjavík.

J. Johnsen. 1847. *Jarðatal á Íslandi*. Gefið út af J. Johnsen, Kaupmannahöfn.

Ný jarðabók fyrir Ísland. [Ártal vantar]. Samin eptir tilskipun 27. maímánaðar 1848 og allramildilegast staðfest með tilskipun 1. aprílmánaðar 1861. Prentað í J. H. Schultz's prentsmiðju, Kaupmannahöfn.

Manntal á Íslandi 1801. Suðuramt. 1978. Ættfræðifélagið gaf út, Reykjavík.

Manntal á Íslandi 1816. I. hefti. 1947-1974. Prentað að tilhlutan Ættfræðifélagsins með styrk úr Ríkissjóði, Akureyri

Páll Lýðsson. 1962. *Smjördalir, Nýibær og Ljónsstaðir*. Sandvíkurhreppur, Árnessýsla. Örnefnastofnun.

Sunnlenskar byggðir. Flóinn. II. bindi. Ritnefnd: Oddgeir Guðjónsson, Jón Guðmundsson og Júlíus Jónsson. Páll Lýðsson bjó til prentunar. Búnaðarsamband Suðurlands. [án útgáfust.]

Túnakort [1917]. *Nýibær*. Sandvíkurhreppur, Árnessýsla. Þjóðskjalasafn Íslands.

Munnleg heimild

Óli A. Haraldsson. Ágúst 2004.
Grétar Sigurjónsson. Ágúst 2004.